

Anna Laszuk

Naczelnia Dyrekcja Archiwów Państwowych

ORCID: 0000-0003-2230-2221

Problematyczna nie tylko zespołowość, czyli rzut oka na materiały proveniencji prywatnej

Materiały proveniencji prywatnej, czyli dokumentacja, którą cechują „bogactwo, różnorodność, rozproszenie”¹, są źródłem dylematów i problemów przy stosowaniu prawa i norm w praktyce. Prawo archiwalne, to znaczy ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, główny akt prawny regulujący działalność archiwalną, zawiera jedynie kilka przepisów mówiących wprost o nieewidencjonowanym niepaństwowym zasobie archiwalnym (dalej: *nnza*), do którego zaliczane są archiwalia proveniencji prywatnej. Trudno dopatrzeć się miejsca *nnza* w podstawowej definicji materiałów archiwalnych sformułowanej w art. 1., która mówi:

Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej „materiałami archiwalnymi”, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2019 r. poz. 700, 730, 848, 1590 i 2294) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa

---

¹ R. Majkowska, *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie... Archiwum osobiste (spuścizna) okiem archiwisty*, [w:] *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*, red. A. Górski, Kraków 2018, s. 11–16.

Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstała w przeszłości i powstająca współcześnie².

Szczegółowa definicja *nnza* sformułowana w art. 46 stanowi: „Nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców”. Kolejny art. 47 mówi o ograniczeniu własności tych materiałów i zasadach jej przenoszenia³ oraz ustala generalne zasady i warunki obrotu tymi materiałami⁴. Mogą być one także przekazywane w depozyt archiwom państwowym (art. 44 ust. 3).

Zasady zabezpieczania i miejsca (trwałego, nie tymczasowego) przechowywania *nnza* nie są w ustawie określone, trudno byłoby bowiem wyliczyć wszelkie możliwości dostępne dla tych materiałów. Nie znaczy to, że ustawa nie przewiduje rozwiązań do zastosowania w określonych szczególnych okolicznościach. Na przykład, jeśli materiały wchodzące w skład *nnza* są zbywane, prawo pierwokupu przysługuje archiwom państwowym lub archiwom wyodrębnionym, czyli placówkom wchodzącym w skład państwowej sieci archiwalnej (art. 9 ust. 1 ustawy archiwalnej). Jeśli jednak materiały te są oferowane innym jednostkom organizacyjnym prowadzącym działalność archiwalną na mocy art. 22 ust. ustawy, mogą one je nabyć⁵. Kwestii nieodpłatnego przekazywania dokumentacji ustawa nie

² Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

³ Ibidem, odwołanie do art. 14 ustalającego zakaz wywozu za granicę i konieczność uzyskiwania zezwoleń.

⁴ Ibidem, art. 47 ust. 2. Materiały archiwalne określone w art. 46 mogą być przedmiotem obrotu odpłatnie i nieodpłatnie, z zastrzeżeniem ograniczenia, o którym mowa w ust. 1 oraz w art. 9 ust. 3. Przeniesienie własności w drodze umowy sprzedaży materiałów, o których mowa w art. 46, na rzecz Państwa jest zwolnione od opłat notarialnych. Ust. 4. Przeniesienie własności materiałów, o których mowa w art. 46, w drodze spadku lub zapisu jest zwolnione od podatku od spadków oraz od opłat notarialnych.

⁵ Ibidem, art. 9 ust. 2. Chodzi w nim o: jednostki organizacyjne, które posiadają powierzony zasób archiwalny; biblioteki i muzea, przechowujące materiały archiwalne, których organizatorem jest: minister lub kierownik urzędu centralnego, jednostka samorządu terytorialnego lub państwowa jednostka organizacyjna, oraz działające w państwowych jednostkach organizacyjnych i w samorządowych jednostkach organizacyjnych.

reguluje – poza art. 47 ust. 4. Dysponowanie dobrami prywatnymi odbywa się zgodnie z wolą właścicieli – twórców lub sukcesorów wytworzonej dokumentacji, którzy decydują o ich przekazaniu do wybranych zbiorów.

Teoria archiwistyki również pozostawia twórcom i dysponentom materiałów prywatnych stosunkową dowolność, zwłaszcza w porównaniu do wytworów systemów kancelaryjnych. Obecna terminologia archiwistyczna i definicje jednoznacznie sytuują spuścizny i archiwa rodzinne wśród zespołów archiwalnych, mimo iż nie są one wytworem kancelarii⁶. Można czasem zauważyć sceptyczne spojrzenie na przyszłość terminu zespół archiwalny, wprowadzonego do teorii i praktyki archiwalnej w 1841 r. przez Natalisa de Wailly. F. Banat-Berger i Ch. Nougaret, autorki artykułu hasłowego w *Encyklopedii Archiwistyki*, w kontekście dokumentów elektronicznych zadają wręcz pytanie: „Does this mean that the concept of archival fonds is outdated or even dead?”. I jednocześnie twierdzą, że może to być perspektywa wielu lat, a na pewno to pojęcie powinno zostać jako przydatne do zrozumienia i zarządzania tym, co już jest w archiwach zgromadzone⁷.

Z drugiej strony nie można wykluczyć, że zgromadzona przez osobę fizyczną lub rodzinę dokumentacja stanowi – po części lub w całości – zbiór archiwalny⁸. W definicji zawartej w Międzynarodowym standardzie opisu archiwalnego ISAD(G) zbiór/kolekcja jest dość kategorycznie różnicowany od zespołu archiwalnego i definiowany jako: „Sztuczne zgromadzenie dokumentów na podstawie jakiejś wspólnej im cechy niezależnie od ich proveniencji. Nie mylić z zespołem archiwalnym. (ang. *collection*; franc. *col-*

⁶ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 91 – zespół archiwalny to „organicznie powiązane ze sobą zarchiwalizowane materiały archiwalne wytworzone i zgromadzone w wyniku działalności urzędu (instytucji) lub osoby fizycznej” (ang. *fonds*; franc. *fonds*). *ISAD(G) Międzynarodowy Standard Opisu Archiwalnego. Część ogólna. Wersja 2*. Norma przyjęta przez Komitet ds. standaryzacji opisu Sztokholm, Szwecja, 19–22 września 1999 r., tłum. H. Wajs, Warszawa 2005, s. 18 zawiera definicję jeszcze bardziej podkreślającą właściwość terminu zespół dla materiałów proveniencji prywatnej: „całość dokumentów niezależnie od formy czy nośnika, organicznie wytworzona i/lub gromadzona oraz wykorzystywana przez osobę fizyczną, rodzinę (ród) lub ciało zbiorowe w trakcie działania jako twórcy”.

⁷ *Encyclopedia of Archival Science*, red. Luciana Duranti, Patricia C. Franks, Rowman & Littlefield 2015, s. 52.

⁸ *Polski słownik...*, s. 90–91 – zbiór archiwalny to „dokumenty zgromadzone przez urzędy (instytucje) lub osoby fizyczne pod określonym kątem widzenia, mające w całości lub w przeważającej części charakter materiałów archiwalnych”. Warto zwrócić uwagę, że definicja dopuszcza sytuację, kiedy w zbiorze znajduje się także dokumentacja nie mająca wartości historycznej.

lection)''⁹. Odmienne ujmując to zagadnienie Dariusz Magier, sytuując spuścizny, wraz ze zbiorami i kolekcjami, wśród zbiorów archiwalnych, a nie zespołów, które – jego zdaniem – powinny zawierać dokumenty związane „wspólnym pochodzeniem kancelaryjnym”¹⁰.

Rozpatrując zagadnienie spuścizn bądź archiwów rodzinnych w szerszym kontekście, nie tylko terminologicznym, można stwierdzić, że postępowanie z nimi powinno być zgodne z podstawowymi zasadami archiwistyki. Powinno, ale osoby podejmujące decyzje o archiwizacji i zdeponowaniu materiałów w konkretnej placówce (lub, co gorsze, w kilku placówkach¹¹) nie zawsze mają świadomość teorii archiwistyki. Jedną z jej podstawowych zasad, „poszanowania związku materiałów archiwalnych wchodzących w skład zespołu archiwalnego z jego twórcą, decydująca zarazem o niepodzielności tego zespołu”¹², zwana zasadą proveniencji bądź przynależności zespołowej, nawet przez archiwistów bywa różnie postrzegana, nie tylko w zależności od kontekstu¹³. Kolejną fundamentalną zasadą „poszanowania związku zespołów archiwalnych z terytorium, na którym powstały”, zwana zasadą pertynencji bądź przynależności terytorialnej, może być pojmowana w sposób dosłowny jedynie w odniesieniu do materiałów twórców mających stałą siedzibę i teren działania. Za przydatną do porządkowania materiałów prywatnych została uznana natomiast przez autorów hasła w *Encyklopedii archiwistyki* zasada pertynencji w jej pierwotnym rzeczowym rozumieniu¹⁴. W polskiej teorii archiwalnej nie poświęca się dużo uwagi tej zasadzie, ale w praktyce bywa ona stosowana, czego wyrazem są np. wskazówki do postępowania ze spuściznami po uczonych, przygotowane przez archiwum Polskiej Akademii Nauk, a stosowane także w innych archiwach¹⁵.

⁹ ISAD(G) Międzynarodowy Standard Opisu Archiwalnego, op. cit., s. 18.

¹⁰ D. Magier, *Zbiory archiwalne i ich nazwy* / 29.10.2021, <https://dmagier.wixsite.com/magier/single-post/zbiory-archiwalne-i-ich-nazwy> [dostęp: 28.09.2023]. Por. Idem, *O naturze zbiorów archiwalnych (z problematyką sztandarowego zbioru siedleckiego w tle)*, [w:] *Archiwalia nieoczywiste*, red. D. Magier i R. Borychowski, Siedlce 2023, s. 17–18.

¹¹ Przykład rozproszenia spuścizny Ignacego Jana Paderewskiego szeroko omawia R. Górski, *Materiały proveniencji prywatnej w zbiorach archiwów państwowych: gromadzenie, opracowanie, udostępnianie*, „Archeion” 111, 2009–2010, s. 178–218.

¹² *Polski słownik...*, s. 90.

¹³ Por. *Teoria archiwalna wczoraj, dziś, jutro*, „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne” t. 2, red. W. Chorążyczewski i A. Rosa, Toruń 2011; *Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały*, red. E. Rosowska, Warszawa 2017.

¹⁴ *Encyclopedia of Archival Science...*, s. 284–287 – hasło „principle of pertinence”.

¹⁵ Wytyczne Archiwum Polskiej Akademii Nauk z 1990 r. opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych*, wybór i opracowanie M. Tarakanowska i E. Rosowska, Warszawa

Wracając do podstaw prawnych należy zauważyć, że ustawa archiwalna za pierwszą funkcję archiwów państwowych uznaje kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego (art. 28. ust. 1. pkt 1). Przywołana na początku niniejszego tekstu ustawowa definicja materiałów archiwalnych zawiera wymóg posiadania przez nie informacji o wartości historycznej, więc ustalanie tej wartości należy uznać za jedno z ważniejszych zadań archiwistów. Słownikowa definicja oceny wartości dokumentacji twórców zespołów to: „ustalanie w oparciu o kryteria wartościowania, jakie części dokumentacji twórców zespołów stanowią materiały archiwalne, a następnie które z materiałów archiwalnych posiadają wartość historyczną, a które wyłącznie wartość praktyczną w celu nadania im właściwej kwalifikacji archiwalnej”¹⁶. W odniesieniu do twórców państwowego zasobu archiwalnego wypracowane zostały zasady postępowania – od ustalania podmiotu za wytwarzający materiały archiwalne, przez zatwierdzanie stosowanych w nim przepisów kancelaryjnych z predefiniowaną kwalifikacją do kategorii A, B lub BE, kontrole postępowania z dokumentacją i archiwów zakładowych oraz ekspertyzy, po przejmowanie materiałów do archiwów państwowych i formowanie w nich zespołów archiwalnych. Wiele z nich zawarto w akcie prawnym ogólnie obowiązującym¹⁷. Zasady postępowania w odniesieniu do niepaństwowego zasobu archiwalnego zawarte są w zarządzeniu Naczelnego Dyrektora¹⁸. Określona w nim współpraca obejmuje wspieranie podmiotów przez archiwa państwowe w ramach poradnictwa, szkoleń, organizowania wspólnych przedsięwzięć. Włączono tam także konsultacje, ekspertyzy i opinie, w czasie których wykonywać można wartościowanie wytwarzanej i gromadzonej przez te podmioty dokumentacji. Szczegółowe, ani nawet ogólne zasady wartościowania nie zostały w Polsce wypracowane¹⁹ – w odniesieniu do potencjalnego ewidencjonowanego

2001, s. 732–746.

¹⁶ *Polski słownik...*, s. 57.

¹⁷ Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej, Dz.U. z 2019, poz. 246.

¹⁸ Zarządzenie Nr 49 NDAP z dnia 2 listopada 2022 r. w sprawie współpracy archiwów państwowych z podmiotami, których materiały archiwalne wchodzi w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, Dz. Urzędowy nr 49. Samo przekazywanie tych materiałów do archiwów reguluje rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, Dz.U. poz. 1733.

¹⁹ Pewne przesłanki można czerpać z aktów prawnych dotyczących wartościowania do-

niepaństwowego zasobu archiwalnego, a tym bardziej do *nnza*. Podobnie jest w innych krajach, a w literaturze przedmiotu można spotkać jedynie nieliczne wzmianki o wartościowaniu i selekcji materiałów proveniencji prywatnej²⁰.

Twórcy i właściciele archiwaliów prywatnych znajdują więc niewiele zapisów ustawowych, które warunkują ich działania. Działają zatem zgodnie z własnym wyczuciem. Jako studium przypadku dla etapu gromadzenia zasobu niech posłużą tutaj nieduże spuścizny Antoniego i Józefy Radejowskich. Antoni, urodzony w 1899 r. w Przemyślu, w latach 1918–1919 brał udział w obronie Lwowa i Przemyśla, za co otrzymał odznakę „Gwiazda Przemyśla”. Studia prawnicze skończył we Lwowie, pracował jako sędzia i prezes sądów we Lwowie, Przemyślu, Krakowie, Dubiecku i Rymanowie. W 1940 r. był więźniem obozów koncentracyjnych Dachau i Mauthausen-Gusen. W czasie wojny przebywał w Radomiu, Jędrzejowie i Starachowicach. W latach 1945–1970 prowadził w Bytomiu kancelarię adwokacką, a na emeryturze mieszkał w Podkowie Leśnej, gdzie zmarł w 1978 r. Jego żona Józefa Antonina Bacia urodziła się w Czeladzi w 1901 r. W czasie I wojny światowej należała do skautingu. Studia polonistyczne ukończyła w Krakowie, po tym pracowała, z przerwami, jako nauczyciel. Mieszkała w Sosnowcu, Bytomiu, zmarła w Podkowie Leśnej w 1986 r. Dokumenty rodziców przechowywała córka Barbara, pracownik Politechniki Warszawskiej, aktywny członek NSZZ „Solidarność”, działaczka społeczna. Chcąc zapewnić im trwałe przechowywanie, podjęła decyzję o przekazaniu ich do zbiorów publicznych. Czyli dokąd? Zasada przynależności terytorialnej sytuowałyby je w archiwum w Przemyślu, w Krakowie²¹, w Katowicach,

---

kumentacji z obszarów państwowego zasobu archiwalnego, np. zarządzenie Nr 16 NDAP z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych (akta założone do 1950 r. uznane zostały za materiały archiwalne); zarządzenie Nr 42 NDAP z dnia 13 grudnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji uprawnień do kierowania pojazdami i dokumentacji rejestracji pojazdów (za materiały archiwalne uznane mają być dokumenty założone do 31 marca 1963 r. – wytworzone do 31 grudnia 1951 r.); zarządzenie Nr 8 NDAP z dnia 28 kwietnia 2020 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji akt osobowych studentów oraz prac dyplomowych (za materiały archiwalne uznane mają być wytworzone do zakończenia roku akademickiego 1951/1952); zarządzenie Nr 36 NDAP z dnia 9 września 2019 r. w sprawie kryteriów wartościowania dokumentacji medycznej (za materiały archiwalne uznane mają być założone do 31 grudnia 1951 r.).

²⁰ Por. H. Robótka, *Archiwa prywatne w powojennej archiwistyce NRD i RFN*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia” 25 (236), 1991, s. 43 i 63.

²¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), przechowuje akta pracownicze A. Radejowskiego – Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 9291, Sędzia Antoni Radejowski, akta oso-

w Warszawie. Jednak Barbara Radejowska już wcześniej utrwałała historię rodzinną, a wywiad przeprowadzony z nią w 2016 r. stał się częścią zbioru „Zapomniani świadkowie XX wieku” w Archiwum historii mówionej – projektu Ośrodka KARTA i Domu Spotkań z Historią w Warszawie²². Później nawiązany więc został kontakt z Ośrodkiem KARTA, do którego mają być przekazane nieodpłatnie spuścizny rodziców, a w późniejszym czasie może i dokumentacja B. Radejowskiej.

Jest to jedno z możliwych rozwiązań. Inne wprowadza wspomniany wcześniej art. 9 ustawy archiwalnej (przypis 4 i 5), bowiem w praktyce liczne archiwa prywatne, spuścizny czy pojedyncze dokumenty są przekazywane do zbiorów publicznych i wchodzi do państwowego zasobu archiwalnego, stanowiąc cenną i niepowtarzalną jego część. Trudno określić, ile instytucji przechowuje takie materiały, wiadomo jednak, że są one liczne i różnorodne, w tym biblioteki, muzea, archiwa naukowe oraz państwowe²³. Te ostatnie, wchodzące w skład sieci archiwów podległych naczelnemu dyrektorowi archiwów państwowych, przechowują niemało spuścizn i archiwów prywatnych, przejmowanych w różnym czasie i okolicznościach, czasem kupowanych. Podane poniżej przykłady i uwagi będą pochodziły głównie z tych archiwów.

Ile materiałów prywatnych przechowują polskie archiwa państwowe? Dane za rok 2008 zebrał Robert Górski – wówczas było to 1440 ze-

---

bowe z lat 1929–1932; sygn. 9817, Sędzia Antoni Radejowski, akta osobowe z lat 1927–1945.

²² Świadek Barbara Radejowska, nagranie AHM_3448 – <https://audiohistoria.pl/wyszukiwanie/wyniki?q=Radejowska&category=all> (dostęp: 31.08.2023).

²³ Pomocą w odszukaniu rozproszonych archiwaliów są wydawnictwa informacyjne, jednak nieliczne. Najbardziej obszerne są dwie publikacje przygotowane przez Bibliotekę Narodową: *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamolowa, przy współpracy T. Sieniateckiej, wyd. 3, Warszawa 2014, z osobnym indeksem; *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. T. Makowski przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014. Ich zawartość, zwłaszcza tego drugiego, dotyczy nie tylko archiwaliów prywatnych, ale warto je wskazać jako kompleksowe pomoce informacyjne. Sięgając po nie warto mieć świadomość, że nie wyczerpują one całości zagadnienia, na co zwrócił uwagę recenzent K. R. Prokop, [Recenzja]: *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. Tomasz Makowski przy współpracy Patryka Sapały (*Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, t. 2), Biblioteka Narodowa, Warszawa 2014, ss. LII + 556, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 107, 2017, s. 444–445. Z drugiej strony wskazać można publikacje poświęcone zasobom jednej instytucji, jak np. seria *Materiały archiwalne z zakresu historii nauk o Ziemi w zbiorach Muzeum Ziemi PAN*. Inwentarz spuścizn naukowych, cz. 1–7, red. J. Garbowska, Warszawa 1996–2010, dostępne on-line: <https://mz.pan.pl/pl/zbiory-archiwalne-z-zakresu-historii-nauk-o-ziemi/> (dostęp: 29.09.2023); *Spuścizny w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu*, red. G. Schlender, Kalisz 2022. Znakomitym wydawnictwem, które doczekało się już drugiego wydania, jest *Verzeichnis der Nachlässe im Bayerischen Hauptstaatsarchiv*, oprac. S. Krauß i in., München 2019.

społów archiwalnych (ponad 318 000 j.a.)²⁴. Precyzyjnie wyliczenie nie jest jednak możliwe i nie to jest celem niniejszych rozważań²⁵. Nieoczywistość zagadnienia została już zasygnalizowana w tytule tekstu. Mimo iż w systemie informacyjnym tych archiwów przewidziano kategorię klasyfikacyjną „archiwa prywatne i spuścizny”, nie jest to jedyny (i jednolicie stosowany) wyróżnik. Do końca 2022 r. w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej ZoSIA przypisano do tej kategorii 1908 zespołów (zbiorów) archiwalnych czyli mniej niż 2% (345 z nich było opracowanych – 18%, 60 częściowo opracowanych – 3% i 1503 nieopracowane – 79%). W kilku placówkach nie było ich w ogóle, ale jedna przechowywała ponad 600 zespołów archiwalnych tak sklasyfikowanych²⁶. Nie wyczerpuje to jednak sposobu postrzegania podobnych archiwaliów – niektóre z nich zostały sklasyfikowane w kategoriach pokrewnych jako „archiwa rodzinne i majątkowe” oraz „zbiory i kolekcje”²⁷. Do końca 2022 r. do kategorii „archiwa rodzinne i majątkowe” przypisano 552 zespoły (zbiory) archiwalne (329 z nich było opracowanych – 60%, 71 częściowo opracowanych – 13% i 152 nieopracowane – 27%), a do kategorii „zbiory i kolekcje” – 1665 zespołów (zbiorów) archiwalnych (343 były opracowane – 21%, 139 częściowo opracowanych – 8% i 1183 nieopracowane – 71%), choć w tej trzeciej kategorii jedynie część materiałów ma proveniencję prywatną. W sumie powyższe zespoły (zbiory) archiwalne stanowiły 4% ogółu. Analiza opisów zasobu archiwalnego na niższych poziomach pozwoliłaby zapewne na wskazanie zespołów zakwalifikowanych do innych kategorii ustrojowo-rzeczowych, w których znajdują się podobne materiały²⁸.

²⁴ R. Górski, *Materiały proveniencji...*, s. 192–194.

²⁵ Dane podawane w tekście nie mają charakteru sprawozdawczości liczbowej, statystycznej, lecz jedynie orientacyjny. Poza tym podlegają one stałym zmianom, więc w momencie druku będą to na pewno inne wartości.

²⁶ „AAN jest największym archiwum w Polsce przechowującym XX-wieczne archiwa prywatne, których mamy ponad 3 kilometry”, jak stwierdził w wywiadzie z Dariuszem Pogorzelskim dyrektor tegoż archiwum Mariusz Olczak, *Skarby archiwów. Archiwa są naszym dziedzictwem, świadectwem, jak żyliśmy i działaliśmy*, „Nasz Dziennik”, 2–3 maja 2023, s. 13.

²⁷ Terminologia i jej znaczenie zostały przybliżone np. w: H. Robótka, op. cit., s. 48, 51, 53; A. Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion” 100, 1999, s. 71, 73–75; R. Majkowska, *Archiwum osobiste czy spuścizna? Z tradycji gromadzenia materiałów pochodzenia prywatnego w Krakowie w XIX i XX wieku*, [w:] VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków 13–14 IX 2001 r., „Z prac Archiwum UJ”, red. J. Michalewicz, Seria F Varia, t. 3. Kraków 2002, s. 11–21; Idem, *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie...*, op. cit., s. 14; A. Laszuk, *O archiwaliach prywatnych w publikacjach i środkach informacyjnych*, [w:] *Pomorskie ścieżki... Studia ofiarowane prof. Kazimierzowi Kozłowskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. E. Krasucki, M. Machałek i R. Ptaszyński, Szczecin 2022, s. 115–131.

²⁸ Na przykład: ANK, Prywatne Liceum i Gimnazjum Żeńskie im. Heleny Kaplińskiej

Postępowanie z materiałami archiwalnymi przejętymi przez archiw państwowe regulują szczegółowe przepisy, z których pochodzi wspomniana powyżej klasyfikacja²⁹. Fundamentalne znaczenie mają, oparte na zasadach archiwistyki i teorii archiwalnej, reguły ewidencjonowania zasobu. Zgodnie z nimi przejęte materiały archiwalne powinny być opisywane w określony sposób. Ewidencja prowadzona jest obowiązkowo na dwóch poziomach – zespołu i jednostki archiwalnej. Opis zespołu (zbioru) archiwalnego może zawierać 15 elementów, w tym identyfikator, nazwę, daty skrajne i rozmiar. Za podstawowe elementy opisu uznane zostały dla jednostki archiwalnej: sygnatura, tytuł, daty skrajne oraz postać i rodzaj materiałów archiwalnych³⁰. O ile nadawanie identyfikatorów i sygnatur jest jednakowe dla wszystkich materiałów archiwalnych, bowiem te elementy odzwierciedlają miejsce opisywanych dokumentów w strukturze całego zasobu danego archiwum, o tyle formułowanie elementów informacyjnych nie jest tak jednolite. Pracownicy archiwów, podobnie jak w odniesieniu do wartościowania dokumentacji, kierują się przy tych pracach ogólnymi zasadami teorii archiwistyki, przepisami dotyczącymi konkretnych typów archiwaliów, czasem stosując metody przyjęte przed laty.

W większości archiwów nazwę spuścizny rozpoczyna określenie wskazujące formę archiwalną³¹, po którym podawane jest imię i nazwisko twórcy, czasem uzupełnione o krótką informację o nim. Sprawia to, że nazwy zespołów brzmią w skali kraju bardzo różnorodnie (można by rzec – od A do Z). Tę różnorodność można zobrazować wieloma przykładami: Akta Zbigniewa Pustuły (identyfikator 2/2727/0), Akta osobiste mgr Eugenii Triller, kierowniczkę Archiwum Miejskiego w Jeleniej Górze (83/449/0), Archiwum dr Anny Perlińskiej dyrektor Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (6/2927/0), Archiwum Elżbiety, Ireny i Mieczysława Motasów (2/2100/0), Archiwum rodzinne Konopków z Brnia (33/223/0), Kolekcja Rękopisów S.B.Klosego (82/165/0), Materiały Wandy Kaput (56/1774/0), Materiały historyczne Czesława Biernata (10/3565/0), Papiery Leonarda Otockiego (łódzkiego odlewnika) (39/2556/0), Spuścizna Franciszki Ramotowskiej (1/464/0), Spuścizna Stanisława i Wandy Kirkorów (66/1075/0), Spuścizna po Czesławie Margasie – archiwście i dyrektorze Archiwum

---

w Krakowie, seria 9 (8 j.a.) Akta osobiste H. Kaplińskiej i jej rodziny. Zespół zakwalifikowany do kategorii „instytucje nauki i oświaty – szkoły średnie”.

²⁹ Załącznik nr 2 do zarządzenia Nr 7 NDAP z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie ewidencjonowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych (ze zm.), dalej: zarządzenie NDAP 7/2018, tekst <https://www.gov.pl/web/archiwa/rok-20134> (dostęp: 25.09.2023).

³⁰ Zarządzenie NDAP 7/2018, odpowiednio §11 ust. 2 i §5 ust. 2.

³¹ Por. S. Nawrocki, *Tezaurus archiwistyki*, Warszawa 1984, s. 16.

Państwowego w Jeleniej Górze (83/688/0), Teki generała Jana Henryka Dąbrowskiego (1/387/0), Zbiór akt Hipolita Koziola 1907–1987, nauczyciela, archiwisty i regionalisty (88/1027/0), Zbiór Aleksandra Czołowskiego (1/388/0), Zbiór prywatny – spuścizna po dr Tadeuszu Trojanowskim – badacz dziejów ziemi gostynińskiej (50/492/0).

W archiwach państwowych w Lesznie i Poznaniu przyjęto inną metodę formułowania nazw zespołów – zgodną z zasadą nadawania zespołom nazw ich twórcy, np. Dr Aleksander Piwoń – spuścizna (dyrektor Archiwum Państwowego w Lesznie w latach 1962–2004) (34/976/0), Józef Szaniawski – spuścizna (1805–1879; archiwista w: Archiwum Głównym Akt Dawnych Królestwa Polskiego, archiwach akt dawnych w Sieradzu i Kaliszu) (53/1138/0) oraz Stanisław Nawrocki – spuścizna (prof. dr hab., historyk, archiwista, wicedyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu) (53/4807/0). Podobną zasadę nadawania nazw spuściznom przyjęto także w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Nazwę stanowi tam imię i nazwisko twórcy/twórców spuścizny uzupełnione o podane w nawiasie daty życia i dziedzinę działalności, np. Aleksy Franciszek Bachulski (1893–1951; archiwistyka) (302/125/0); Natalia Batowska (1894–1961; historia sztuki), Zygmunt Batowski (1876–1944; historia sztuki) (302/126/0). W przypadku osób żyjących podawana jest tylko data urodzenia, np. Marian Marek Drozdowski (ur. 1932; historia, varsavianistyka) (302/843/0)³². Warto też zauważyć, że w niektórych archiwach państwowych materiały pochodzenia prywatnego nie stanowią odrębnych zespołów, lecz zebrane zostały w zbiorach, np. Akta osób i rodzin (1/399/0), Spuścizny i kolekcje rodzinne w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy – zbiór szczątków zespołów (6/825/0), Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów (69/370/0).

Brak jednolitości podejścia można zaobserwować także w przypadku formułowania dat skrajnych. Obecnie obowiązujący przepis stanowi, że „daty skrajne materiałów archiwalnych zespołu (zbioru) archiwalnego powinny zawierać się w okresie działania twórcy; daty skrajne priorów należy podać w nawiasach kwadratowych przed właściwymi datami krańcowymi, a daty skrajne posteriorów – po właściwych datach skrajnych również w nawiasach kwadratowych”³³. W związku z tym, że daty skrajne wielu zespołów formułowane były dużo wcześniej przed wejściem w życie obecnego normatywu, a może także z innych powodów, w praktyce spotyka się różne zapisy. Są wśród nich zgodne z obecnym zarządzeniem, np. Akta osobiste mgr Euge-

³² Portal Szukaj w Archiwach <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/159309> (dostęp: 27.09.2023).

³³ § 11 ust. 2 pkt 4 lit. b zarządzenia NDAP 7/2018.

nii Triller, kierowniczką Archiwum Miejskiego w Jeleniej Górze, 1945–1995 (E. Triller żyła w latach 1908–1996) czy Spuścizna Augusta Kastnera [1251] 1810–1872 [1945] (45/103/0, A. Kastner żył w latach 1810–1872). Są też inne przykłady, których datacja analogiczna jest do datowania zbiorów archiwalnych, np. Spuścizna Adama Chmiela, 1548–1934 (29/1581/0, A. Chmiel żył w latach 1865–1934)³⁴.

Daty skrajne Akt Zbigniewa Pustuły [1925–1939] 1962, 1966–2004, 2007 zawierają priora, częściowo mieszczące się w latach życia twórcy tzn. 1933–2013³⁵. Inaczej jest w przypadku zespołu Józef Szaniawski – spuścizna (1805–1879; archiwista w: Archiwum Głównym Akt Dawnych Królestwa Polskiego, archiwach akt dawnych w Sieradzu i Kaliszu), którego daty skrajne, 1728 – XIX w., wykraczają poza lata życia J. Szaniawskiego. Jeszcze inaczej datowany jest Zbiór Aleksandra Czołowskiego, łączący akta dotyczące twórcy ze zgromadzoną przez niego kolekcją dokumentów i ich kopii, którego daty skrajne [1292] 1454–1941 wskazują priora, niezwiązane jednak z latami życia twórcy (1865–1944)³⁶.

Powyższe przykłady, pokazujące różnorodność formułowania podstawowych elementów opisu archiwaliów pochodzenia prywatnego przejętych przez archiwa państwowe, można uzupełnić o przykłady pochodzące z innych placówek. Fundacja Ośrodka KARTA, prowadząca archiwum o charakterze społecznym, opisuje swój zasób w Otwartym Systemie Archiwizacji OSA³⁷, prowadzonym obecnie przez Centrum Archiwistyki Społecznej. Na zasób składają się zbiory tematyczne oraz zespoły materiałów proveniencji prywatnej, niejednokrotnie zawierające zgromadzone dokumenty. Najczęściej nadawane są im nazwy rozpoczynające się określeniem „kolekcja”, np. Kolekcja Stanisława Cata-Mackiewicza (identyfikator 1001_FOK_0108), daty skrajne 1913–2007 (twórca żył w latach 1896–1966) czy Kolekcja rodziny Bie-

³⁴ Na lata 1548–1805 datowana jest j.a. sygn. 92, „Niepublikowane materiały dotyczące sfragistyki i heraldyki żydowskiej”.

³⁵ Daty priorów dotyczą j.a. sygn. 4/77, „Towarzystwo Przemysłowe Zakładów Mechanicznych „Lilpop, Rau, Loewenstein. Spółka Akcyjna w Warszawie. Bilanse z lat 1924–1938.” czyli dokumentacji raczej obcej, mogącej stanowić część innego zespołu archiwalnego.

³⁶ Z opisu j.a. sygn. 263, „Klaryski”, datowanej „1292, 1547–1775 i b.d.”, wynika, że znajduje się w niej XVIII-wieczna kopia przywileju króla Wacława z 1292 r. dla klasztoru klarysek w Starym Sączu, a z opisu j.a. sygn. 233, „Archidiec. Iwoska obrz. łac.”, datowanej „1443, XVIII w.”, wynika, że znajduje się w niej XVIII-wieczna kopia aktu fundacji w 1443 r. przez Jakuba z Kopczyńc i jego matkę Ofkę kościoła parafialnego w Kopczyńcach, vel Kopczyńcach. Zespół opracowała w latach 1972–1987 Teresa Zielińska, przy współpracy z Michałem Wąsowiczem, Markiem Sędkiem, Zdzisławem Spieralskim i Julią Lewandowską.

³⁷ Otwarty System Archiwizacji, https://zbioryspoleczne.pl/archiwa/PL_1001 (dostęp: 27.09.2023).

leckich i Zamoyskich (1001_FOK_0027), daty skrajne 1913–2006. Kolekcją zostaną z pewnością nazwane także spuścizny członków rodziny Radejowskich.

Stan ewidencyjno-informacyjny materiałów proveniencji prywatnej jest wynikiem długoletnich działań wielu archiwistów, stosujących różne metody i zasady, podejmujących też indywidualne decyzje. Podane przykłady formułowania tylko trzech, ale podstawowych elementów opisu, jedynie sygnalizują złożoność problemu opracowania – porządkowania i inwentaryzacji – archiwaliów proveniencji prywatnej, co było przedmiotem rozważań m.in. Hanny Staszewskiej³⁸. Zagadnienia te były poruszane na konferencjach naukowych, a materiały z niektórych zostały opublikowane i są dostępne³⁹, nie przełożyło się to jednak na wiążące zalecenia metodyczne. Zgodzić się więc wypada ze stwierdzeniem Marii Wrede, że nie mając wpływu na brak jednolitości i kancelaryjnego „uporządkowania” archiwaliów prywatnych, „Powinniśmy raczej pogodzić się z różnorodnością i różnorodnością obiektów z którymi mamy do czynienia, przyjąć ją za naturalny rezultat bogactwa ludzkiej aktywności”⁴⁰.

Bogactwa tego nie mamy prawa li tylko strzec w skarbcu. Funkcją archiwów jest bowiem nie tylko gromadzenie, zabezpieczanie i opracowanie materiałów archiwalnych, ale i, a może przede wszystkim, ich udostępnianie. Pokazane powyżej różnice sformułowanych opisów wpływają na jakość pomocy informacyjnych, z których korzysta użytkownik, ale wydaje się, że w procesie udostępniania ważna jest przede wszystkim dostępność informacji. Zmiany technologiczne w ostatnich dziesięcioleciach przyczyniły się do szybkiego rozwoju informatycznych systemów informacji archiwalnej, w tym wspomnianych wyżej najpowszechniej stosowanych ZoSIA i OSA, łączących dane dotyczące zasobu wielu instytucji z zasobem archiwalnym i umożliwiającymi ich udostępnianie w Internecie⁴¹. Już teraz systemy te stanowią znakomitą pomoc archiwalną, która wskazuje, jakie materiały i gdzie są przechowywane. W przypadku zespołów rozbitych, jakimi często są spuścizny, jest to informacja bardzo cenna. Coraz częściej opisom towarzyszą kopie cyfrowe archiwaliów, co umożliwia prowadzenie kwerend on-line.

³⁸ H. Staszewska, *Spuścizny archiwalne – metody i problemy, czyli o potrzebie standaryzacji opisu archiwalnego*, [w:] *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, red. H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, Poznań 2011, s. 17–32.

³⁹ W tym: *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek...; Spuścizny – co po nas zostaje?...; Archiwa rodzinne i kolekcje prywatne w zasobach zachodniopomorskich instytucji kultury i nauki*, praca zbiorowa pod redakcją Janiny Kosman, Warszawa–Szczecin 2023.

⁴⁰ M. Wrede, *Różnorodność niełatwa*, [w:] *Spuścizny – co po nas zostaje?...*, s. 199.

⁴¹ Por. przypis 37 oraz portal Szukaj w Archiwach <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/> (dostęp: 27.09.2023).

Najczęściej stosowanym i najbardziej skutecznym kryterium pierwszego etapu wyszukiwania jest nazwisko i imię osoby – twórcy materiałów lub opisywanej w nich jako temat. Wyszukiwanie tego rodzaju na portalu Szukaj w Archiwach wspomnianego wyżej Aleksego Bachulskiego pozwala na szybkie ustalenie, że oprócz jego spuścizny w Archiwum PAN, warto zainteresować się niektórymi jednostkami archiwalnymi w zespole Eugeniusz Szwankowski (1906–1973; historia teatru, varsavianistyka) w tymże archiwum⁴², teczką „Akta osobowe – Bachulski Aleksy” w zespole Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie przechowywanym w Archiwum Akt Nowych⁴³ oraz „Bachulski Aleksy – dyrektor Archiwum Miejskiego m.st. Warszawy” w Zbiorze Korotyńskich przechowywanym w Archiwum Państwowym w Warszawie⁴⁴. Nowe Krajowe Repozytorium Obiektów Nauki i Kultury Kronik@ ma łączyć informacje o zbiorach i kopie obiektów nie tylko z polskich archiwów, lecz także bibliotek i muzeów. Udostępniono w nim jednak znacznie mniej danych, nie można więc tam wyszukać archiwaliów z APAN⁴⁵. Poszukiwania w skali międzynarodowej umożliwia Europejski Portal Archiwalny, ale w tym przypadku są one mniej efektywne⁴⁶.

Bardziej obiecująco zapowiadają się portale tematyczne, nastawione na gromadzenie i udostępnienie danych o spuściznach i archiwach prywatnych. Jako bardzo dobry przykład chciałabym wskazać dotyczącą zasobów archiwów i innych instytucji niemieckich Die Zentrale Datenbank Nachlässe⁴⁷, powstała na bazie drukowanego przewodnika autorstwa Wolfganga Mommsena⁴⁸. Obecnie współtworzy ją ponad 1000 instytucji, które zgromadziły dane o ponad 25 tys. spuścizn i ich częściach. Można je przeglądać alfabetycznie, a także przeszukiwać i znaleźć tropy do materiałów uzupełniających zasoby instytucji polskich. Przykładem mogą być

⁴² APAN, sygn. 302/416/0/2.2/29, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/6212219>(dostęp: 27.09.2023).

⁴³ AAN, sygn. 1589, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5302084> (dostęp: 27.09.2023).

⁴⁴ APW, sygn. 72/201/0/25/47, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/12485512>, dostępne kopie cyfrowe (dostęp: 27.09.2023).

⁴⁵ Portal z otwartymi zasobami kultury i nauki <https://kronika.gov.pl/> (dostęp: 27.09.2023).

⁴⁶ Na portalu tym zamieszczono jedynie dane z AAN <https://www.archivesportaleurope.net/advanced-search/search-in-archives/?term=Bachulski&using=default>(dostęp: 27.09.2023).

⁴⁷ Baza danych dostępna jest na stronie <https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/> (dostęp: 27.09.2023).

⁴⁸ W. Mommsen, *Die Nachlässe in den deutschen Archiven*, Teil I, 1971, Teil II, 1981. Wspomniana w przypisie 23 publikacja *Verzeichnis der Nachlässe...* jest już pochodną internetowej bazy danych.

akta Georga Kupke. W Archiwum Państwowym w Poznaniu przechowywany jest szczątkowy zespół archiwalny: Georg Kupke (archiwista w Archiwum Państwowym w Poznaniu w okresie zaborów, w latach 90. XIX w. kwerenda w bibliotekach i archiwach Rzymu dotycząca Wielkopolski) (53/5134/0)⁴⁹, zaś Landesarchiv Schleswig-Holstein przechowuje drugi szczątek spuścizny: Kupke, Dr., Georg (1866–1950)⁵⁰.

Innym przykładem, pokazującym przydatność tej tematycznej bazy danych, jest spuścizna Johanna Gronowskiego: Gronowski, Johannes (04.02.1874 – 27.08.1958), rozproszona co najmniej między cztery instytucje: Archiv für Christlich-Demokratische Politik der Konrad-Adenauer-Stiftung Sankt Augustin, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen Abteilung Rheinland, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen Abteilung Westfalen i Stadtarchiv Paderborn. Informacje o tych archiwaliach i ich twórcy znaleźć można w jednym miejscu⁵¹. Mają one jednolitą strukturę, podstawowe elementy opisu oraz zawierają hiperlinki do szczegółowych pomocy archiwalnych, jeśli są one dostępne on-line. Notka o twórcy jest jedna, zawiera związane informacje biograficzne, określenie zawodu / stanowiska oraz publikowane źródła biograficzne. Porządkuje to zawartość bazy danych i pozwala uniknąć redundancji czy nawet rozbieżności danych.

Nadzieje na podobnie dogodne rozwiązanie dla przechowawców i badaczy materiałów proveniencji prywatnej w Polsce budził projekt Spuścizna, a także baza danych pod tą nazwą dostępna on-line. W projekcie wzięło udział kilka instytucji z Krakowa, które nie wykazują jednak dalszej aktywności⁵². Rację wypada więc przyznać H. Staszewskiej, która uznała ten projekt jedynie za eksperyment⁵³. Mimo niewielkiej ilości danych w bazie widać podobieństwo struktury opisów i zalety ich zgromadzenia w jednym systemie. Dzięki niemu można ustalić, że materiały archeologa Włodzimierza Józefa Demetrykiewicza (1859–1937) przechowują trzy instytucje: Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie, Archiwum Narodowe w Krakowie i Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Sposób wyszukiwania jest bardziej dogodny niż w Die Zentrale Daten-

⁴⁹ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/19865> (dostęp: 27.09.2023).

⁵⁰ https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/viewsingle.php?category=K&person_id=41060&asset_id=46355&sid=587ac1e46513f73293a1e (dostęp: 27.09.2023).

⁵¹ <https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/viewresult.php?sid=587ac1e46513f73293a1e> (dostęp: 27.09.2023).

⁵² Por. A. Laszuk, *O archiwaliach prywatnych...*, op. cit., s. 131. Podane tam wielkości nie uległy zmianie. Baza danych dostępna jest na stronie <http://www.spuscizna.krakow.pl/#> (dostęp: 27.09.2023).

⁵³ H. Staszewska, op. cit., s. 29.

bank Nachlässe – umożliwia wybranie kryterium z list wyboru (instytucji, osoby, rodzaju materiałów⁵⁴, nośnika, rodzaju dokumentacji⁵⁵ i języka) lub wpisania własnego kryterium (zakresu czasowego oraz nadawcy i odbiorcy korespondencji). Mimo zaniechania (zawieszenia?) dalszych prac, co bywa, niestety, cechą niejednego projektu, warto o nim pamiętać, także jako o propozycji metodycznej, i korzystać z zebranych danych o często rozproszonych spuściznach niektórych polskich uczonych.

Konieczne jest też poruszenie kolejnego zagadnienia problematycznego, czyli udostępniania archiwaliów prywatnych – i do wykorzystania w pracach badawczych, i do reprodukowania w publikacjach. Archiwalia te nie mają charakteru publicznego i archiwa nie przejmują ich w sposób ustawowy. Z natury rzeczy większość takich dokumentów zawiera dane osobowe, nieraz drażliwe, należy się więc liczyć z ograniczeniami dostępu do nich. Inną kwestią są zapisy w umowach zawieranych z osobami darowującymi lub sprzedającymi archiwalia, które mogą zastrzec możliwość ich udostępniania po upływie określonego czasu lub uzależnić od uzyskania ich zgody. Niemniej ważne jest respektowanie praw autorskich do utworów znajdujących się w spuściznach – literackich, plastycznych, do fotografii, nagrań, filmów⁵⁶.

I choć także natura tych dokumentów – forma, rodzaj – trudna jest do sklasyfikowania, wymaga czasem różnicowania warunków ich przechowywania, warte są mimo to, a może właśnie dlatego, baczniejszej uwagi. Ich zawartość budzi oczywiste zainteresowanie osób zajmujących się genealogią, biografistyką, prozopografią, regionalistyką. Zgromadzone obiekty okazują się wdzięczne do eksponowania na wystawach. Mogą też zaskoczyć i stanowić doskonale, choć fragmentaryczne, źródło do badań ustrojowych, administracyjnych, różnych dziedzin nauki. Jak stwierdziła prof. Halina Robótka: „Problematyka archiwów prywatnych frapowała od dawna naukowców; jedni znali niezwykłą wartość tych źródeł, inni

---

⁵⁴ Do wyboru są: korespondencja, materiały biograficzne, materiały działalności, materiały o twórcy, materiały osób obcych, materiały rodzinne, materiały twórczości, materiały warsztatowe i załączniki. Nie znajduje tu odzwierciedlenia, podobnie jak w innych działaniach archiwów, idea egodokumentów, przywoływana przez teoretyków archiwistyki, np. *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. W. Chorążyczewski, A. Pačevicius, S. Roszak, Toruń 2015.

⁵⁵ Rodzaje analogiczne do klasyfikacji stosowanej w archiwach państwowych, tzn. aktowe materiały archiwalne, dokumentacja techniczna, dokumenty pergaminowe i papierowe, film, fotografia, inne, kartografia, nagrania i pieczęcie. W §6 pkt 5 zarządzenia NDAP 7/2018 mowa jest jeszcze o materiałach ulotnych.

⁵⁶ Por. R. Górski, *Materiały proveniencji...*, s. 208–214.

instynktownie tę wartość wyczuwali”⁵⁷. Pewnie dlatego temat jest i nadal będzie przedmiotem działań⁵⁸ i rozważań archiwistów, a archiwalia te będą gromadzone i wykorzystywane nawet przy braku szczegółowych zasad ich wartościowania i opracowania. Zalety i korzyści z zachowanych materiałów proveniencji prywatnej mogą wynagrodzić problemy napotymane przy ich szeroko pojętym zabezpieczeniu.

Streszczenie

Materiały archiwalne proveniencji prywatnej zostały zdefiniowane w ustawie archiwalnej jako nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, jednak ustawa w sposób jedynie bardzo ogólny reguluje zasady postępowania z tymi archiwaliami. Podobnie mało określony status mają one w teorii archiwistyki i metodyce archiwalnej, a o ich naturze – jako zespołów bądź zbiorów archiwalnych – toczony jest dyskusja. W takiej sytuacji działania praktyczne podejmowane wobec archiwaliów prywatnych wymagają wielu jednostkowych, często subiektywnych rozstrzygnięć. Autorka, omawiając kilka podstawowych działań archiwalnych, tzn. wartościowanie, gromadzenie, ewidencjonowanie, opracowanie i udostępnianie, wskazuje problemy wynikające z braku jednoznacznych wytycznych postępowania. Ilustruje to przykładami różnorodności miejsc ich przechowywania oraz formułowania opisu archiwaliów prywatnych. Informuje też o zaletach systemów informacji archiwalnej, które wspomagają proces udostępniania tych materiałów, posiadających wielorakie i niepowtarzalne walory.

SŁOWA KLUCZOWE: archiwistyka, informacja archiwalna, proveniencja prywatna, zbiór archiwalny, zespół archiwalny.

Summary

The private provenance archives are defined in the archive related legislation as unrecorded non-state archival holdings. The legislation does not regulate in detail how to manage these holdings. Similarly, their status is unclear in the archival theory and methodology. There are ongoing discussions about their nature, as either fonds or collections. As a result, any practical decisions relating to these holdings are often subjective or made on a case-by-case basis. The author discusses this issue when examining a few of the basic archiving functions, such as record appraisal, acquisition, recordkeeping, arrangement and communication. This is further supported by examples of various ways how and where these holdings are recorded and kept. The author provides information about benefits of the archival

⁵⁷ H. Robótka, op. cit., s. 41.

⁵⁸ Działania te w ostatnich latach przyjmują zorganizowane formy, np. Archiwa Rodzinne Niepodległej <https://archiwarodzinne.gov.pl/czy> Archiwum Pełne Pamięci <https://archiwumpamieci.pl/>.

information systems, including supporting information sharing as well as providing other numerous and unique advantages.

KEY WORDS: archival collection, archival fonds, archival science, archival information, private provenance.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Prywatne Liceum i Gimnazjum Żeńskie im. Heleny Kaplińskiej w Krakowie, sygn. 9, Akta osobiste H. Kaplińskiej i jej rodziny.
- Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 9291, Sędzia Antoni Radejowski, Akta osobowe; sygn. 9817, Sędzia Antoni Radejowski, Akta osobowe.

Akty prawne

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (Dz.U. poz. 1733).

Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej (t. j. Dz.U. z 2019 r. poz. 246).

Wytyczne Archiwum Polskiej Akademii Nauk z 1990 r. opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych*, wybór i opracowanie M. Tarakanowska i E. Rosowska, Warszawa 2001.

Zarządzenie Nr 16 NDAP z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych, <https://www.gov.pl/web/archiwa/rok-20138> (dostęp: 25.09.2023).

Zarządzenie Nr 7 NDAP z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie ewidencjonowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych (ze zm.), <https://www.gov.pl/web/archiwa/rok-20134> (dostęp: 25.09.2023).

Zarządzenie Nr 36 NDAP z dnia 9 września 2019 r. w sprawie kryteriów wartościowania dokumentacji medycznej, <https://www.gov.pl/web/archiwa/dziennik-urzedowy-rok-2019> (dostęp: 25.09.2023).

Zarządzenie Nr 42 NDAP z dnia 13 grudnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji uprawnień do kierowania pojazdami i dokumentacji rejestracji pojazdów, <https://www.gov.pl/web/archiwa/dziennik-urze>

dowy-rok-2019 (dostęp: 25.09.2023).

Zarządzenie Nr 8 NDAP z dnia 28 kwietnia 2020 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji akt osobowych studentów oraz prac dyplomowych, <https://www.gov.pl/web/archiwa/dziennik-urzedowy-rok-2020> (dostęp: 25.09.2023).

Zarządzenie Nr 49 NDAP z dnia 2 listopada 2022 r. w sprawie współpracy archiwów państwowych z podmiotami, których materiały archiwalne wchodzi w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, <https://www.gov.pl/web/archiwa/dziennik-urzedowy-rok-2022>, (dostęp: 25.09.2023).

Literatura

Archiwa rodzinne i kolekcje prywatne w zasobach zachodniopomorskich instytucji kultury i nauki, red. J. Kosman, Warszawa–Szczecin 2023.

Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze, red. W. Chorążyczewski, A. Pačevicius, S. Roszak, Toruń 2015.

Encyclopedia of Archival Science, red. Luciana Duranti, Patricia C. Franks, Rowman & Littlefield 2015.

Górski R., *Materiały proveniencji prywatnej w zbiorach archiwów państwowych: gromadzenie, opracowanie, udostępnianie*, „Archeion”, t. 111, 2009–2010.

ISAD(G) *Międzynarodowy Standard Opisu Archiwalnego. Część ogólna. Wersja 2. Norma przyjęta przez Komitet ds. standaryzacji opisu Sztokholm, Szwecja, 19–22 września 1999 r.*, tłum. H. Wajs, Warszawa 2005.

Kulecka A., *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion”, t. 100, 1999.

Laszuk A., *O archiwaliach prywatnych w publikacjach i środkach informacyjnych*, [w:] *Pomorskie ścieżki... Studia ofiarowane prof. Kazimierzowi Kozłowskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. E. Krasucki, M. Machałek i R. Ptaszyński, Szczecin 2022.

Magier D., *O naturze zbiorów archiwalnych (z problematyką sztandarowego zbioru siedleckiego w tle)*, [w:] *Archiwalia nieoczywiste*, red. D. Magier i R. Borychowski, Siedlce 2023.

Majkowska R., *Archiwum osobiste czy spuścizna? Z tradycji gromadzenia materiałów pochodzenia prywatnego w Krakowie w XIX i XX wieku*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków 13–14 IX 2001 r.*, „Z prac Archiwum UJ”, red. J. Michalewicz, Seria F Varia, t. 3. Kraków 2002.

Majkowska R., *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie... Archiwum osobiste (spuścizna) okiem archiwisty*, [w:] *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*, red. A. Górski, Kraków 2018.

Mommsen W., *Die Nachlässe in den deutschen Archiven*, Teil I, 1971, Teil II, 1981.

Nawrocki S., *Tezaurus archiwistyki*, Warszawa 1984.

Pogorzelski D., Olczak M., *Skarby archiwów. Archiwa są naszym dziedzictwem, świadectwem, jak żyliśmy i działaliśmy*, „Nasz Dziennik”, 2–3 maja 2023.

Polski słownik archiwalny, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.

Prokop K. R., [Recenzja]: *Rękopisy w zbiorach kościelnych, oprac. Tomasz Makowski przy współpracy Patryka Sapały (Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce,*

t. 2), *Biblioteka Narodowa, Warszawa 2014*, ss. LII + 556, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 107, 2017.

Rękopisy w zbiorach kościelnych, oprac. T. Makowski przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014.

Robótka H., *Archiwa prywatne w powojennej archiwistyce NRD i RFN*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 25 (236), 1991.

Spuścizny w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu, red. G. Schlender, Kalisz 2022.

Staszewska H., *Spuścizny archiwalne – metody i problemy, czyli o potrzebie standaryzacji opisu archiwalnego*, [w:] *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, red. H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, Poznań 2011.

Teoria archiwalna wczoraj, dziś, jutro, „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne” t. 2, red. W. Chorążyczewski i A. Rosa, Toruń 2011.

Verzeichnis der Nachlässe im Bayerischen Hauptstaatsarchiv, oprac. S. Krauß i in., München 2019.

Wrede M., *Różnorodność niełatwa*, [w:] *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*, red. A. Górski, Kraków 2018.

Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały, red. E. Rosowska, Warszawa 2017.

Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce, oprac. D. Kamolowa, przy współpracy T. Sieniackiej, wyd. 3, Warszawa 2014.

Strony internetowe

Die Zentrale Datenbank Nachlässe, <https://www.bundesarchiv.de/nachlassdatenbank/> (dostęp: 27.09.2023 r.).

Europejski Portal Archiwalny, <https://www.archivesportaleurope.net/advanced-search/search-in-archives/?term=Bachulski&using=default>, (dostęp: 29.09.2023).

Magier D., *Zbiory archiwalne i ich nazwy* / 29.10.2021, <https://dmagier.wixsite.com/magier/single-post/zbiory-archiwalne-i-ich-nazwy> (dostęp: 28.09.2023)

Materiały archiwalne z zakresu historii nauk o Ziemi w zbiorach Muzeum Ziemi PAN. Inwentarz spuścizn naukowych, cz. 1–7, red. J. Garbowska, Warszawa 1996–2010, <https://mz.pan.pl/pl/zbiory-archiwalne-z-zakresu-historii-nauk-o-ziemi/> (dostęp: 29.09.2023).

Otwarty System Archiwizacji, <https://zbioryspoleczne.pl> (dostęp: 27.09.2023).

Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> (dostęp: 27.09.2023).

Spuścizna <http://www.spuscizna.krakow.pl/#> (dostęp: 27.09.2023).

Świadek Barbara Radejowska, nagranie AHM_3448, <https://audiohistoria.pl/wyszukiwanie/wyniki?q=Radejowska&category=all> (dostęp: 31.08.2023).